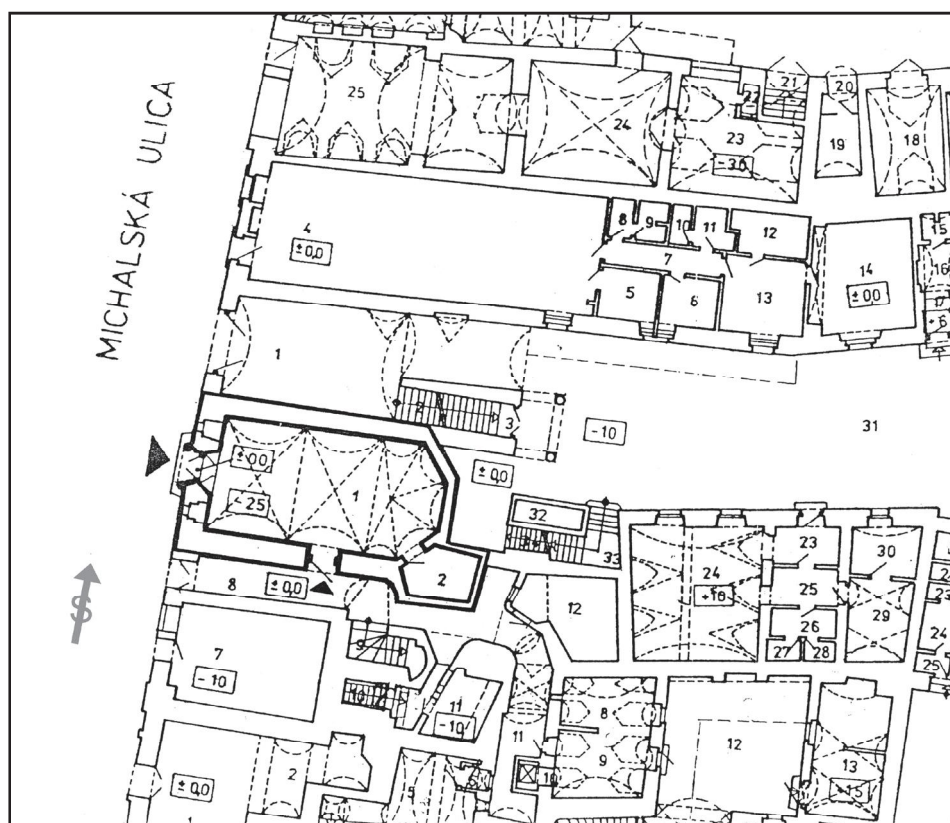

VÝSKUM V KAPLNKE SV. KATARÍNY V BRATISLAVE

TOMÁŠ KRAMPL

Keywords: Middle Ages, Church, Architectonic elements

Základným podnetom pre spracovanie archeologického výskumu bolo rozhodnutie Krajského pamiatkového úradu Bratislava zo dňa 29. 4. 2005, ktorým schválilo zámer ešte niekdajšej Bratislavsko-trnavskej arcidiecézy: sanácia vlhkosti murív v rámci komplexnej obnovy interiéru Kaplnky sv. Kataríny, národnej kultúrnej pamiatky (ÚZPF č. 108/0). Výskum realizovalo v dňoch 29. 11. – 12. 12.2005 Slovenské národné múzeum - Archeologické múzeum v Bratislave, pod vedením autora tejto štúdie.

Obr. 1 Bratislava. Kaplnka sv. Kataríny na katastrálnej mape Starého mesta

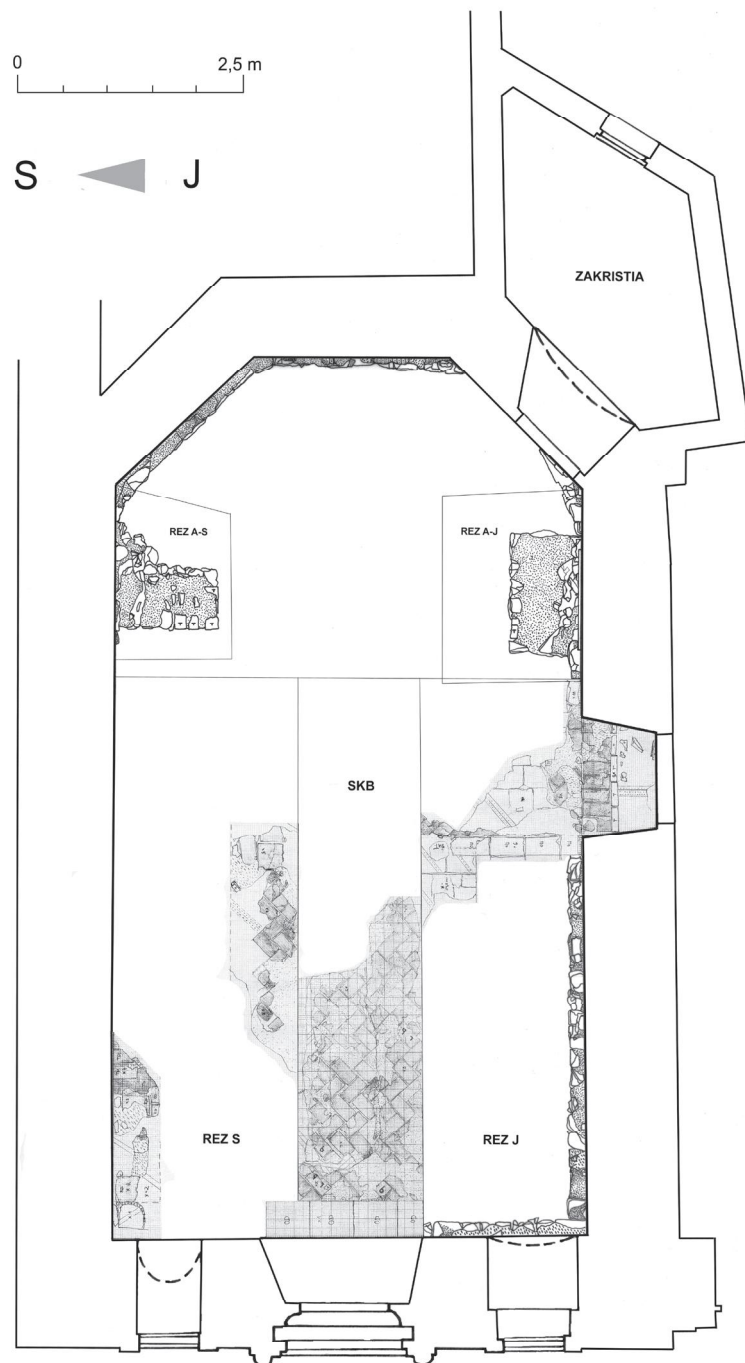
Obr. 2 Feiglerova fasáda kaplnky – dnes na Michalskej ulici

39–40; Bagin – Krajčí 1988, 109; obr. 1). Ten mal zabezpečovať centrálny sklad naturálnych produktov pre zásobovanie materského kláštora (resp. iných). Opátstvu totiž patrila vinohradnícka obec Vajnory. Kaplnku konsekroval v roku 1325 biskup Ondrej zo Stoličného Belehradu. Gotická kaplnka, s orientáciou Z–V, má trojboký polygonálny uzáver s tromi oknami s kružbami v tvare opakovaných mníšok (trojlist), pastofóriom rovnakého štýlu ako okná a dve polia kamennej rebrovej klenby. Ostrohoité ukončenie prípor klenbových rebier prítomné v kaplnke je typickým znakom architektúry rehole cistercitov na rakúskom území (Havlík – Sabadošová 2005). V roku 1523 predáva opátstvo v Heiligenkreuzi pozemok i kaplnku aj obec Vajnory mestu Bratislava, ktoré v nej roku 1524 umiestnilo zvon. Hospodársky dvor sa upravoval v rokoch 1509 – 1517 a vtedy možno prišlo aj k oprave chrámu. Peter Pázmány žiadal mesto o opravu (Bagin – Krajčí 1988, s. 109). Nastahovať sa chceli uršulínky, no ostrihomský arcibiskup Juraj Szelepchényi ju prideliť roku 1676 kapucínom, ktorí ju mali v držbe do 1729 a stavebne poznačili najmä na západnej fasáde, zabudovaním oválnych okien a veľkého okna nad hlavným vstupom. Za ich pôsobenia vzniklo nad južným vstupom oratórium a taktiež empora. V roku 1840 Ignác Feigler, st. upravil fasádu v klasicistickom štýle (Bagin – Krajčí 1988, s. 110; obr. 2)

Výkopové práce boli vynútené prepadávaním sa súčasnej opukovej dlažby na viacerých miestach, čo naznačovalo narušené podzemné duté priestory. Tieto skutočnosti si vyžadovali celoplošné odkrývanie do hĺbky 40–50 cm.

A. Historický a umelecko-historický exkurz

Sálový ranogotický chrám dal postaviť mních František de Columba, kaplán pápežského legáta kardinála Gentilisa v rokoch 1311 – 1325 s pomocou materského cistercitského kláštora Heiligenkreuz v Rakúsku, ktoré ešte v roku 1307 kúpilo od kanonika Petra parcelu na Michalskej ulici č. 6 za účelom výstavby hospodárskeho dvorca – grangie (Ortvay 1892,

Obr. 3 Celkový plán odhalených artefaktov kamenných architektúr a jednotlivých typov dlažieb

B. Interpretácia nehnuteľných nálezov

B.1. Dlažby

Archeologický výskum v dvoch rezoch REZ „S“ a „J“ potvrdil všetky typy dlažieb, ktoré sa v chráme nachádzali od jeho vzniku (obr. 3). Recentná štvorcová opuková dlažba (OD) o rozmeroch 40 x 40 cm, kladená na strih na betónovo-maltové podložie s pieskovým podkladom najmä v južnej časti sály chrámu, pochádza asi až z 18. – 19. storočia. Pod ňou v hĺbke asi 7,9–14 cm (pod opukovou dlažbou) sme zachytili maltové lôžko in situ s odtlačkami tehál o rozmeroch 28 (27) x 14 x ? cm, kladených klasovito s ukončujúcim vodorovným pásom tehál pri stenách. Malta lôžka bola vápenatá, sivá s riečnym štrkom i organickými zvyškami. Na južnej i severnej stene sa zachovali odtlačky tehál tejto dlažby o výške 6–7 cm a taktiež reliktý tehál jemnej štruktúry so červenohnedým, svetločerveným až žltým lomom. Objavili sme aj odtlačky tehál s kolkom Γ P (obr. 4). Túto tehlovú dlažbu (2. TD) datujeme do 17. storočia, keďže nad ňou sa našli grajciar Leopolda I. – sliezska razba z roka 1699 a denár Leopolda I. z 1689. Staršia dlažobná niveleta v hĺbke 12–19,9 cm (pod opukovou dlažbou) predstavovala taktiež maltové lôžko s odtlačkami kvázi štvorcovej tehlovej dlažby o rozmeroch 26 x 25,5 x ? cm, 29 x 25,5 x ? cm, 23 x ? x ? cm, kladenej na strih. Malta mala hrubšiu štruktúru, no taktiež s drobným riečnym štrkom, organickými zvyškami i tehlovou trieskou. Zachovala sa nám aj tehlová dlaždica so sekundárnej polohy zamurovaná v stípe barokového oltára, ktorá priamo korešpondovala s odtlačkami a reprezentuje renesančný typ dlažby zo 16. storočia (1. TD). Dlaždica o rozmeroch 26 x 25,5 x 4,8 cm mala mierne skosené okraje a tmavočervený stredneplavený lom (obr. 5). Táto dlažba najpravdepodobnejšie vznikla po roku 1523, kedy kaplnku získalo mesto Bratislava. Taktiež prišlo k zdvihnutiu nivelety v chráme násypom hnedočiernej hlinitej zeme s kameňmi, tehlovinou, nepočtenou keramikou a kosťami. Najnižšia dlažobná niveleta zo 14. storočia sa nachádzala v hĺbke 22–36 cm (pod opukovou dlažbou) a naznačovala ju tenká vrstvička žltobieleho vápna (obr. 6). Mala konvexnú tendenciu od južnej steny v hĺbke 29–30 cm, v strede chrámu 26 cm a pri severnej stene 36 cm. Na severnej stene sa zachovala aj omietka, ktorá so zrejším zalomením v úrovni 34,1–35,7 cm pod opukovou dlažbou evidentne korešponduje s gotickou niveletou, nájdenou v chráme. Pod ňou bola tmavohnedá zem s množstvom stredovekej keramiky i popolové vrstvy s mazanicou.

B.2. Kamenné architektúry

V prednej časti sakrálnej stavby v Rezoch „A-J“ a „A-S“ sme objavili kamenné výbežky zo základového muriva obvodových stien, antipodicky umiestnené, no s miernym vzájomným vychýlením. Tieto kamenné architektúry boli zo všetkých strán nahrubo zalícované a zhora sekundárne upravené do roviny gotickými prstovkami v hĺbke 47–53 cm pod opukovou dlažbou. Výbežok v Reze „A-J“, vystupujúci 80 cm z južnej steny chrámu mal hrúbku 128–130 cm (obr. 7) a výbežok v Reze „A-S“ (obr. 8), vystupujúci 115 cm zo severnej steny mal odhadovanú mohutnosť asi 115 cm, pretože z východnej časti bol rozobraný s príslušným zásypom bielo-žlto-béžovej sypkej maltovej šutuliny. Tento vyplňal pracovnú jamu základov polygonálnej apsidy, ktoré boli evidentne nalepené na menované výbežky (zrejma špára, určite pri južnom výbežku), ktoré zas boli previazané

Obr. 4 Odtlačky barokovej tehlovej dlažby na stredovom kontrolnom bloku pri hlavnom vstupe s prepadom do HJ č. 4

Obr. 5 Superpozícia dlažieb v južnom (bočnom) vstupe s príkladom umiestnenia kvadratickej dlaždice na tzv. renesančnej dlažke

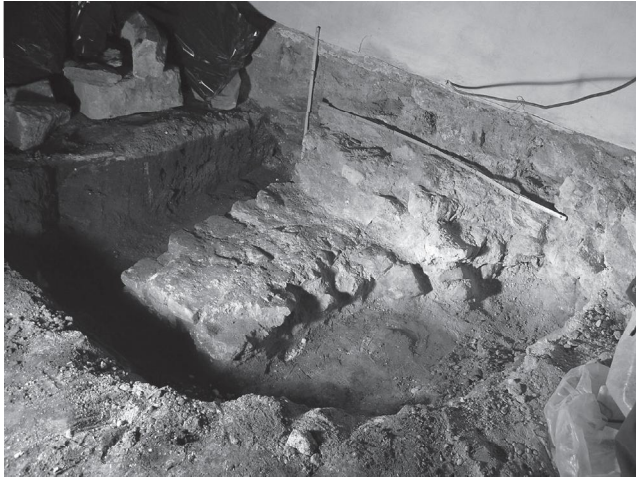

Obr. 6 Relikty gotickej maltovej dlažky v Reze S

Obr. 7 Kamenný výbežok v Reze A-J

so základovým murivom sály chrámu. Pracovnú jamu dokumentuje aj technika stavania základového múra v Reze „A-J“, kde do hĺbky 90 cm určite nebol liaty. Oba výbežky jasne dokumentovali pôvodné rozobratie, dokumentovateľné už z úrovne opukovej dlažby. Z týchto zistení usudzujeme, že skúmaný sakrálny priestor vznikol na mieste iného murovaného objektu zo začiatku 14. storočia, zatiaľ neidentifikovanej funkcie, resp. sa jedná len o zmenu pôdorysného a architektonického konceptu v rámci jednej stavebnej fázy. Ostatné „nadzákladové“ múry chrámu nevykazujú žiadnu špáru. Potenciálny triumfálny oblúk vylučujeme najmä kvôli mohutnosti pre tak subtilný priestor, rôznej rozmernosti a vzájomnej asymetrie (severný výbežok je asi o 24 cm posunutý na východ, t.j. k apside). Na základe makroskopickej analýzy je taktiež pojivo zhodné, čo môže nasvedčovať pre blízke datovanie oboch stavebných fáz.

Obr. 8 Kamenný výbežok
v Reze A-S

Obr. 9 Segment v základovom
múre južnej steny s tehlovou
zámurovkou – Rez J

Obr. 10 Hrobová jama
č. 5 a vápencová päťka
na gotickej nivelete

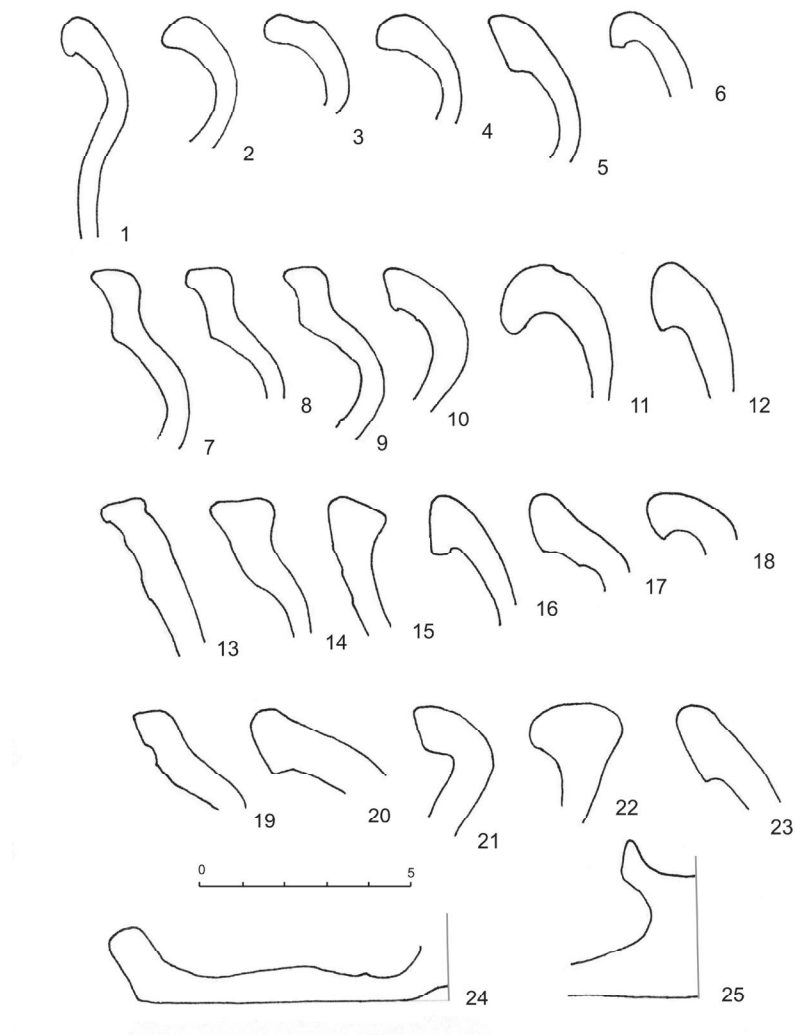
V Reze „J“ západne od južného vstupu sme objavili obdĺžnikovú jamu, vyhlbenú asi na prelome 17. – 18. storočia (za správy kostola kapucínmi, resp. skôr, no max. druhá polovica 16. storočia) popri sokli južnej obvodovej steny do pôvodného vrstvenia a zasypanú v čase polozenia recentnej opukovej dlažby šutolinovým zásypom o šírke 115 cm od sokla a dĺžke asi 232 cm. Priestor sme vykopali, aby sme preskúmali segment pivničného vstupu zo susedného objektu na Michalskej ulici č. 6, ktorý bol naznačený v pamiatkovom výskume z roka 2004 (Ševčíková 2004). Podarilo sa nám určiť, že sa jedná o segmentový portál o šírke 100 cm; verajane neboli lícované, no segment asi primárny (obr. 9). Zámurovka pozostávala z rozličných tehál, spájaných tvrdou bielou piesčito-vápenatou maltou, ktorá však zodpovedá najskôr novodobému zásahu pri rekonštrukcii vedľajšej pivnice (resp. skôr), pretože chýbala aj značná časť zásypu, čo vytváralo veľkú dutinu pod recentnou opukovou dlažbou. Určite za administrácie chrámu kapucínmi (1676 – 1729) fungoval segmentový portál ako prechod medzi svätyňou a kláštorom v objekte na Michalskej ul. č. 6. V zásype sa našiel fragment kamenného ostenia – rovnaký ako barokový vstup do sakristie a južný vstup z druhej polovice 17. storočia, i fragmenty opukovej dlažby.

B.3. Hroby

Identifikovali sme päť hrobov, no vykopali sme len hrob vedľa kamenného výbežku v Reze „A-J“. Kostra, ležiaca v hĺbke 108 cm pod opukovou dlažbou na chrbáte s orientáciou Z–V, mala výšku asi 170 cm, chodidlá vyvrátené do strán, ruky zložené na bruchu, bez sprievodných nálezov. Zachovali sa však zvyšky drevenej rakvy a železných rakvových klineciv in situ. Tento hrob môžeme chronologicky podľa zásypu zaradiť do 17. – 19. storočia. Staršie hroby, súvisiace s položením renesančnej dlažby, t.j. zo 16. storočia sme našli v Reze „J“, paralelne s južnou stenou, narušený tzv. obdĺžnikovú jamou a druhý paralelne so západným múrom chrámu. V centre kaplnky, korelujúc s pozdĺžnou osou chrámu, sa nachádzali dva hroby, jeden priamo pred hlavným vstupom (HJ č. 4 – pozri obr. 4) a druhý bližšie k presbyteriálnej časti (HJ č. 5 – obr. 10). Oba na základe horizontálnej stratigrafie vznikli v 16. – 17. storočí. Medzi týmito hrobmi, je v subpozícii ďalší hrob, čo usudzujeme z horizontálnej stratigrafie týchto hrobov a Profilu č. 3. Posledný hrob sme identifikovali priamo pred bývalým hlavným oltárom, žiaľ, nevieme ho bližšie datovať. V kaplnke sa nachádza epitafná doska Juraja Henricha Behra zo 17. storočia, ktorý je tu pochovaný. Jeho hrob nie je verifikovaný.

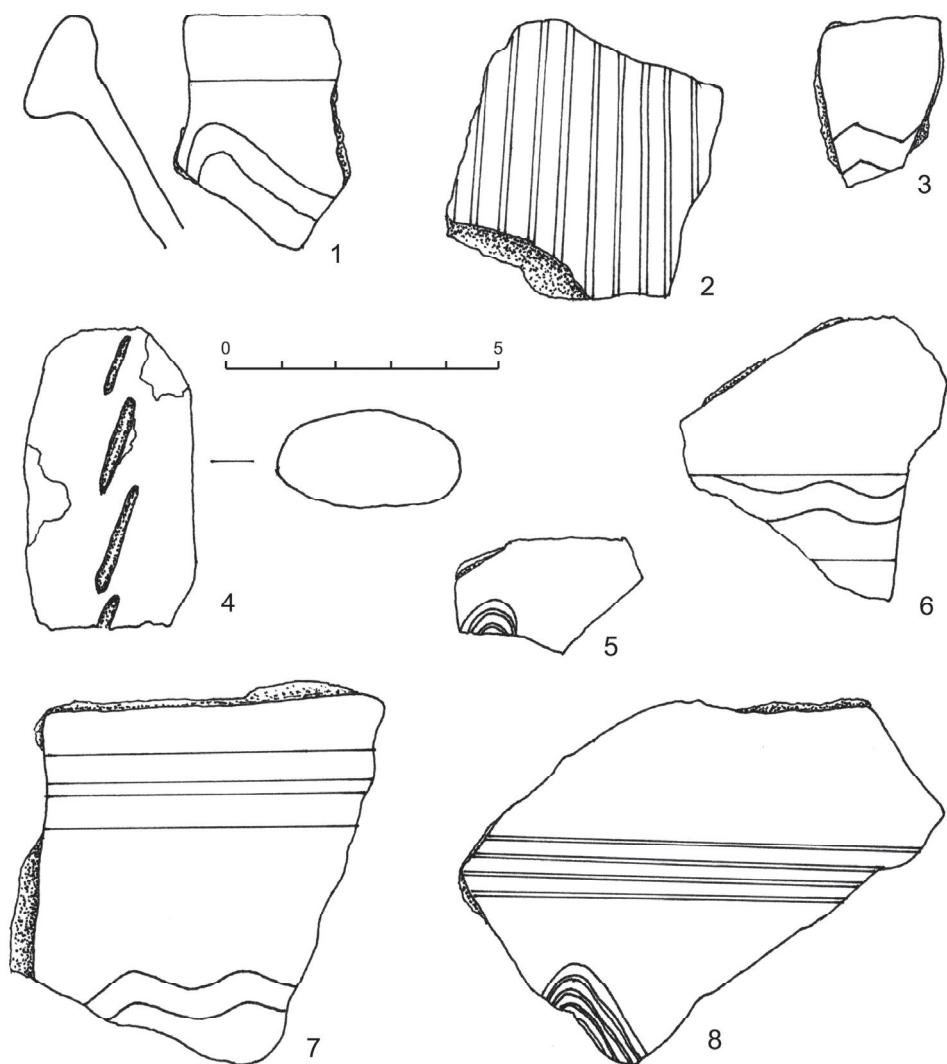
C. Interpretácia hnutelných nálezov

Najpočetnejšou z hnutelných artefaktov bola *stredoveká keramika*, ktorá pochádzala najmä z vrstiev pod tzv. gotickou niveletou. Táto je datovaná stratigraficky do začiatku 14. storočia, kedy vznikol na základe historických záznamov chrám a jeho prvá vápenná dlážka. Dominuje keramika s ovalným okrajom, resp. dutým zalomením, a s odtieňmi sivého, hnedého a červeného, resp. čierneho lomu, ktorý je prevažne stredne zrnitý s prímiesou kremeňa a niekde mikročastic sludy (obr. 11:1 – 12). Výrazná sluda sa nachádza na fragmentoch s jemne vtlačenou, resp. žliabkovou vlnovkou (niekedy geometrizovanou) a rovnobežnými rytými líniami (obr. 12). V apside sme objavili aj mohutné fragmenty okrajov zásobníc s hrubozrným lomom, s výraznou tuhou a sludou, ktoré boli

Obr. 11 Stredoveká keramika spod gotickej nivelety v chráme – pred začiatkom 14. storočia

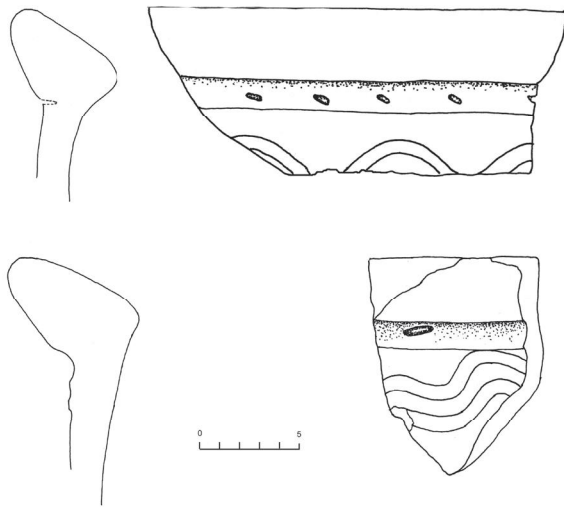
zdobené na vonkajšom povrchu vpichmi pod okrajom a koncentrickými jemne vtláčnými širokými vlnovkami (obr. 13). Tieto pochádzajú určite z obdobia pred výstavbou chrámu, keďže svedčia skôr pre hospodársky účel, najmä pre uskladnenie obilia pre svoje hydrofóbne vlastnosti. Na území Slovenska je výskyt takýchto zásobníc rakúskej proveniencie dokumentovaný od 12. storočia. Pre 12. a 13. storočie je charakteristická vyššie spomínaná výzdoba (Hoššo – Lesák 2001, s. 251). Z tvarovej škály vyniká hrniec (niekde krčah), potom pokrievky, taniere, misky. Posledne menovaný tvar sme identifikovali na dvoch fragmentoch, jednak sivý okraj z Rezu S (pod gotickou niveletou; obr. 11: 15) a držadlo s výraznými vpichmi (nožíkom) z oblasti SKB (tiež pod gotickou niveletou; obr. 12: 4). Toto držadlo, nájdené na hrnci na Ventúrskej ulici v Bratislave, dotoval J. Hoššo až po

Obr. 12 Stredoveká keramika s rytými líniami, vlnovkami a vpichmi – pred začiatkom 14. storočia

polovici 14. storočia (Hoššo 1983, s. 217, obr. 2: 12). Pri držadle sa môže jednať i o súčasť pokrievky, tvarovo z konca 12. a začiatku 13. storočia (Hoššo – Lesák 2001, s. 247, obr. 3: 4). Dobře zachovaný fragment plochej pokrievky z Rezu „A-J“, z tzv. pracovnej jamy (obr. 11: 24) korešponduje s nálezom na Primaciálnom námestí v Bratislave, datovaný tesne po polovici 13. storočia (Hoššo – Lesák 2001, s. 247, obr. 3: 7).

Novoveká, resp. keramika z neskorého stredoveku bola dokumentovaná minimálne, najmä v zásypoch kolových jamiek č. 1 – 2, no taktiež v planírke pod renesančnou dlažbou (1. TD), t.j. buď z prelomu 15. – 16. storočia, alebo až zo 17. storočia, podľa stratigrafie v korelácii s historickými údajmi. Mala subtilnejšie a sofistikovanejšie tvary, niekde

Obr. 13 Fragментy okrajov zásobníc s vpichovanou výzdobou – pred začiatkom 14. storočia

Obr. 14 Dno unguentária z Rezu J, pod gotickou niveletou – pred začiatkom 14. storočia

Obr. 15 Dno pohára z muriva výbežku v Reze A-S

s tmavozelenou, resp. žltó-červenohnedou glazúrou. Zachovala sa však fragmentárne, bez významnejších nálezov pre datovanie na základe typológie.

Z *kovových predmetov* sa našli hlavne železné rakvové klince, ručne kované, a aj iné, ťažšie identifikovateľné predmety – napríklad dláto (resp. kolík), fragment nožika, háčik.

Sklo, tabuľové priesvitné, sa vyskytovalo už v planírke pod renesančnou dlažbou (1. TD) a vyššie. V Reze J pri južnom vstupe pod gotickou niveletou, v hĺbke 30–46/47 cm sme v zemi našli fragmenty dna unguentária (obr. 14) a v Reze „A-S“, v malte muriva výbežku duté dno tenkostennej sklenenej čaše (pohára) s presekávaným vláknom po obvode dna pohára (česky „zaštípaná páska“; obr. 15). Toto je datované presne pred rokom 1325, kedy bol chrám hotový a vysvätený, no keďže výbežok predstavuje asi skoršiu stavebnú fázu, resp. skoršiu etapu 1 stavebnej fázy s iným architektonickým konceptom, sklo môžeme datovať aj skôr, na prelom 13. – 14. storočia, resp. do 13. storočia. Spomenuté dno má paralelu v nálezoch z Olomouca a Opavy na Morave, kde je datované na základe stratigrafie až do druhej polovice. 14. storočia, resp. prvej polovice 15. storočia (Sedláčková 2001, s. 413, obr. 1: 2; s. 417, obr. 3: 8) a nazýva sa „čása s nálepmi.“ Bližšiu paralelu predstavujú artefakty z nálezového súboru z odpadovej jamy patricijského domu na Františkánskom námestí č. 6 v Bratislave, teda v blízkosti Kaplnky sv. Kataríny, ktoré sú datované už do prvej polovice 14. storočia (Hoššo – Lesák – Resutík 2002, s. 609, obr. 2: 2, 4–9).

Stavebná keramika sa našla fragmentárne, dominovali tehly. Fragmenty gotických tehál – prstoviek, o rozmeroch približne 13 x 5,5 cm, s jemne plaveným červeno-hnedým lomom boli zabudované vo výbežku v Reze „A-S“, na sekundárne upravenej časti. Iné fragmenty gotických tehál sa našli v zásypoch tzv. obdĺžnikovej jamy a v kolovej jamke č. 2 (? x 11 x 5,5 cm). Dva zachované kusy pôvodnej renesančnej dlažby z prvej polovice 16. storočia (1. TD) pochádzali z rozobraného stipesu hlavného oltára kaplnky pred jej rekonštrukciou. Jedná sa o tehlové dlaždice skoro štvorcového charakteru s rozmermi 26 x 25,5 x 4,8 cm, mierne skosenými okrajmi a tmavočerveným stredne plaveným lomom. Barokové tehly z pôvodnej tehlovej dlažby (2. TD) sa zachovali len v J vstupe, fragmentárne o dokumentovateľných rozmeroch: dĺžka 27–28 cm a hrúbka 6 cm, svetloružový až červený lom, a potom v HJ č. 4 a päť fragmentárne. Priamo v 1. TD sme zachytili i fragment strešnej krytiny (tegule) a taktiež v planírke pod ňou i fragmenty korýtok (imbrey). V HJ č. 5 sme objavili sekundárny zásah z barokových tehál žltých, svetločervených o rozmeroch 29 x 15 x 7 cm.

Kamenné *architektonické články* sme identifikovali na Profile č. 1. Jedná sa predovšetkým o zrezaný fragment vápencovej pätky stĺpa s konkávnym prechodom torusu k vlastnému telu stĺpa a o priemer približne 33 cm (porov. obr. 10). Jej funkciu nevieme bezpečne určiť (možno podesta pod gotickú oltárnu menzu). V maltovom zlepení vedľa sme našli časť vápencového ostenia okna so segmentovým vyžlabením, presne také, ako sa nachádza na strednom gotickom okne. Relikt pochádzal z jedného z dvoch bočných gotických okien neskoršie upravených, pravdepodobne v tzv. barokovej etape. (Havlík – Sabadošová 2005, f. analýza vývoja kultúrnej pamiatky). V tzv. obdĺžnikovej jame v Reze J sme našli v zásype fragment barokového začleneného ostenia s okrajovou plastickou lištou i reliktný kamenný kvetináč (?), resp. nádoby.

K vzácnejším nálezom patria dva fragmenty *omietky* s malbou konsekračného kríža z neskorého 19. storočia, resp. začiatku 20. storočia, ktoré sa našli v sekundárnom zásahu v HJ č. 5.

LITERATÚRA

- BAGIN, A. – KRAJČÍ, J. 1988: Kostoly a kaplnky hlavného mesta SSR Bratislavy. Bratislava.
- FARKAŠ, Z. – KRAMPL, T. 2006: Výskumná správa z archeologického výskumu Kaplnky sv. Kataríny Alexandrijskej na Michalskej ul. č. 8 v Bratislave v roku 2005. Uloženie: v dokumentácii SNM-AM, 18/2006.
- HAVLÍK, M. – SABADOŠOVÁ E. 2005: Bratislava, kaplnka sv. Kataríny. Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum interiéru. Bratislava.
- HOŠŠO, J. 1983: Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku. In: Arch. Historica 8, s. 215–231.
- HOŠŠO, J. – LESÁK, B. 2001: Archeologický výskum horizontu 12. až 13. storočia v historickom jadre Bratislavy. In: Arch. Historica 26, s. 241–256.
- HOŠŠO, J. – LESÁK, B. – RESUTÍK, B. 2002: Nálezový súbor z odpadovej jamy patricijského domu na Františkánskom námestí č. 6 v Bratislave. In: Arch. Historica 27, s. 607–620.
- ORTVAY, T. 1892: Poszony város története. Poszony.
- SEDLÁČKOVÁ, H. 2001: Gotické sklo na strední a severní Moravě v archeologických nálezech. In: Arch. Historica 26, s. 411–428.
- ŠEVČÍKOVÁ, Z. 2004: Bratislava, Michalská č. 6. Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum dvorových fasád a štítového muriva. Bratislava.

UNTERSUCHUNG IN DER KAPELLE DER HL. KATHARINA IN BRATISLAVA

TOMÁŠ KRAMPL

Der Beitrag präsentiert die Ergebnisse der archäologischen Forschung in der Kapelle der Hl. Katharina in Bratislava, erbaut in den Jahren 1311 – 1325. Festgestellt wurden hier alle Typen von Pflastern seit der Gründung der Kirche, Details von steinerner Architektur, 5 Gräber aus dem 16. – 19. Jahrhundert, eine Kollektion von mittelalterlicher und neuzeitlicher Keramik, Metallgegenstände und Glas. Zu selteneren Funden gehören 2 Putzfragmente mit gemaltem Weihkreuz aus der Wende zwischen dem 19./20. Jahrhundert.

Mgr. Tomáš Krámpel, RKCMBF UK Bratislava, Kapitulská 26, 814 58 Bratislava 1,
Slovenská republika
krampel@post.sk